

Sisukord

Eessõna eesti lugejale	7
I N L	11
Müütiline idapiir	11
Sõja pärand.....	17
Ühiskondlik ärkamine	25
Reis Moskvasse.....	33
DX-kuulamine	36
Peasekretäride paraad	40
Aken itta.....	45
Kirjandus ja kirjavahetus.....	50
Plaanimajanduse probleemid	56
I -E	67
Reisid Ida-Euroopasse	67
Revolutsioonide sügis.....	78
Rumeenia revolutsioon	87
Vabaduseaja algus	98
E	110
Eesti avastamine.....	110
Eesti poliitiline areng	120
Ootuste ja plaanide aeg.....	130
Riigipöördekatse Baltimaades	135
Suvi Tallinnas	146
R	160
Riigipöörde algus	160
Tanke oodates.....	166
Teletorni kaitsmine.....	176
Eesti iseseisvumine.....	185
Sündmused Moskvas.....	191
Riigipöörde analüüs.....	199

L	N	.....	
Õpingud Tartus.....			207
Eesti raskeim aasta.....			214
Nõukogude Liit avaneb.....			221
Igatsus kaotatud impeeriumi järele.....			228
Aserbaidžaanist Usbekistani.....			234
Armeeniasst Kamtšatkale.....			240
Transnistria kuum juuni.....			248
Hiinasse ja tagasi.....			255
Mälestusi Tartust.....			264
V		.....	
Kultuurid kohtuvad.....			268
Suvi Moskvas.....			276
Kultuur ja ajalugu.....			285
Majandus ja kuritegevus.....			290
Kodusõja lävel.....			297
I		.....	
Kostamuse kummalised lood.....			311
Blokaadirõngasse suletud Serbias.....			318
Albaania kaose keerises.....			324
Eestlased ja venelased.....			332
Ideoloogia ja tegelikkus.....			344
Lõppsõna.....			357
Nimeloend.....			363

Eessõna eesti lugejale

See raamat räägib muutuste ajast, mis pööras täielikult pea peale miljonite inimeste elu. Äsja oli see aeg veel siin, meie ümber, kuid tundub nüüd võõrastavalt kaugena. See aeg oli eelkõige vana ja uue vaheline võitlus, mis kätkes endas lootusi, kuid ka hirmu nende lootuste purunemise pärast.

Aina uued, veel hetk tagasi võimatuks peetud üllatused järgnesid üksteisele ja innustasid inimesi edasi minema. Võitluse lõpptulemus ei jätnud kedagi üksikõikseks. Kuigi see erandlik aeg on nüüd juba minevikuks saanud, pole ime, et see elab edasi paljude inimeste meeltes. Nii suuri vapustusi satub inimese eluteele vaid mõni üksik.

Käsitlen oma raamatus Nõukogude impeeriumi lagunemist ja iseenda suhet sellesse. Tahtsin jutustada nii riiklikust poliitikast (tankid) kui ka argielust (taranid). Need kaks tasandit langevad mitmel moel kokku. Toon ära rohkesti üksikasju ja fakte, kuid üldiselt on mu lähenemisviis arutlev. Mu eesmärgiks oli muuta ajalugu elavaks ja konkreetseks.

Olen pärit Kuusamost, mis on väike Põhja-Soome linn päris Venemaa piiri lähedal. Üks raamatu tähtsamaid mõjuvälju ongi noore tudengipoisi peaaegu kirglik huvi idapiiri taguse tundmatu maa vastu.

Mind juhtis siiras soov mõista Nõukogude Liitu, sotsialismi ja venelust. Ei olnud mingit kindlate poliitiliste seisukohtade omaksõtmist, teiste laimamist või lõplike tõdede kuulutamist. Minu meelest on tähtsaimaks väärtuseks ausus. Mind on alati huvitanud, kuidas inimesed mõtlevad ja kuidas nende mõtted kujunevad. Seepärast olen avameelselt kirjeldanud ka enda arengut, varjamata eksimusi ja arusaamade muutumist.

Lugu algab mu lapsepõlvest. Alustan sellest, kuidas minus tärkas huvi Nõukogude Liidu vastu ja kuidas mu vaatenurk võõra naabermaa suhtes järk-järgult laienes. Kuidas arenes mu ühiskondlik mõtlemine ja milliseks kujunes mu suhe sotsialismi kui poliitilise ideega.

Perestroika ajal jälgisin pingsalt sotsialismileeri sündmusi. Sõitsin korduvalt Ida-Euroopasse ajal, mil seal leidsid aset suured poliitilised muutused. Kui muutuste raskuspunkt kandus Nõukogude Liitu, läksin sinna minagi.

Liigun raamatus laial territooriumil Albaaniast kuni Hiinani välja. Pearõhk on siiski endisel Nõukogude Liidul, mille ma risti-rästi läbi kolistasin – Murmanskist Tadžikistanini ja Kaliningradist Kamtšatkani. Käisin paigus, mis olid välismaalastele suletud, mõnikord isegi ohtlikud.

1991. aasta riigipöördele andsin päris palju ruumi. See, et sain jälgida võimuvõitluse otsustavaid pöördeid Soome lahe lõunakaldal, oli minu jaoks ülimalt põnev. Olin tõenäoliselt ainus soomlane, kes osales Tallinna teletorni sündmustes riigipöörde kõige dramaatilisematel hetkedel. Arengu-aastates nooruki jaoks olid need tähtsad päevad. Need ei unune iialgi.

Nõukogude impeeriumi lagunemine huvitas mind lisaks kogemuslikule tasemele ka muul moel. Soovisin mõista, mis mu ümber toimub. Et aru saada, millest ma tegelikult olin osa võtnud, pidin tutvuma paljude ühiskondlike ja poliitiliste protsessidega. Raamatu kirjutamiseks tuli teha tublisti uurimistööd. Materjali kogumisele ja uurimisele kulus kümme-kond aastat, kirjutamisele vaid poolteist.

Kasutatud allikad on suuremalt jaolt kohalikud. Leedust kõneldes olen kasutanud Leedu allikaid, Moldovast rääkides Moldova omi. Kõige tähtsamad on olnud raamatud, ajalehed, raadio- ja telesaated, intervjuud ja mälestused. Lisaks mu enda päevikud, kirjavahetus ja muu materjal.

Raamatu lõpus käsitlen sotsialismi kokkuvarisemise järel esile kerkinud natsionalismi ja üritan kokku võtta, mis reaalsotsialism õigupoolest oli. Lugu lõpeb suvel 1994, mil Nõukogude Liit oli lakanud eksisteerimast ka poliitilise süsteemina.

Tundub imelik kirjutada eessõna eesti lugejale. Kolmkümmend aastat tagasi elasime me täiesti eri maailmades. Teadmiste ja kogemuste erinevuse tõttu olid eestlaste ja soomlaste võimalused üksteise elu mõistmiseks piiratud. Võib-olla mõtleb eesti lugeja praegugi, et mida üks soomlane võib talle õpetada Eesti või sotsialismi kohta.

Kui hakkasin ise reaalsotsialismiga tutvuma, tundus see mulle tööpoolest veider ja võõras. Ma ei saanudki ju sügavuti tunda rumeenlase või eestlase argielu. Teisest küljest oli mul kohaliku vaatlajaga võrreldes märkimisväärseid eeliseid. Mul oli aega, raha, soov reisida, tohutu huvi

teema vastu ja võimalus võrrelda oma tähelepanekuid vaba maailmaga. Olin mitmel moel eesõigustatud. Mu fotoaparaadis oli isegi värvifilm, mis sotsialismimaades oli haruldane.

On uskumatult tore, et praegu elame ühes ja samas maailmas, meie ühises Euroopas. See, et ma üldse neid eesti lugejale mõeldud ridu kirjutan, on 1980ndate alguse vaatenurgast kaunikene ime. Imelisena tundub seegi, et Eesti ja teised sotsialismileeri maad on saanud osaks mu eluloost. Suur osa minust kuulub endise raudse eesriide taha, kuigi arvasin, et olen läänemaailma laps.

Eesti on mu lootusi mitmel moel ületanud. Sellest on saanud väike ja väle euroopalik riik, mis katsetab julgelt uusi ideid. Kuigi mõnikord sooviksin eestlastelt veelgi suuremat avatust erinevuste suhtes, on Eesti olnud postkommunistliku maailma üks suurimaid edulugusid.

Idapoolne Kesk-Euroopa, mis on praeguseks üle aastakümne mulle koduks olnud, on samuti võimsalt arenenud. Praeguste juhtide pürgimus tugevdada oma positsiooni kitsarinnalise patriotismi ja populismi abil on siiski murettekitav tendents.

Eriti kahetsusväärne on see, et mulle tähtis ja lähedane Venemaa ei ole suutnud vabaneda ebameeldivatest nõukogulikest traditsioonidest. Suuruse ja võimsuse sundus on talle raskeks koormaks. Et oma võimupositsiooni demokraatlike nõudmiste vastu kaitsta, on riigi juht viinud oma rahva sellisesse isamaalisuse sohu, millest on raske välja pääseda. Krimmi okupeerimine on selle traagilise tegelikkuse konkreetne sümbol.

1980ndatel olid Nõukogude Liidu ja lääneriikide vahel mõned lahendamatuks tunduvad probleemid, mis takistasid suhete täielikku normaliseerimist, kuigi tahet selleks oli mõlemal poolel. Raskeim neist probleemidest oli Baltimaade okupeerimine.

Nõukogude Liidu lagunemine kõrvaldas äkitselt kõik takistused Venemaa eest, et ta saaks võrdse ja lugupeetud osapoolena astuda Euroopa riikide hulka. Kahjuks see võimalus ei realiseerunud. Krimmi okupeerimine kindlustas, et niisugust võimalustki enam ei ole. Venemaa ja lääne vahel on jälle probleem, mis tundub igavesti lahendamatuks ning millest suhete arendamisel pole võimalik mööda minna.

Neil sündmustel, mida raamat kirjeldab, on otsene seos sellega, miline on meie maailm täna. Kuigi ühiskondlik olukord on põhjalikult

muutunud, on paljud nähtused vaid vormi vahetanud. Georg Ots küsib oma soomekeelses laulus „Muuttuvat laulut”, kas inimene muutub või jääb kõik endiseks. Me ei tea, kuhu homne meid viib, aga ainus asi, mis kindlasti endisena püsib, on inimene.

Tere tulemast ajareisile lähiminevikku!

Igavene Nõukogude Liit

Müütiline idapiir

Igaüks, kes elab müüri ääres, tunneb huvi selle vastu, mis on teisel pool müüri. Ta soovib teada, milline on see müüritagune maailm, millest teda kunstlikult on eraldatud. Kuna müüri eesmärgiks on piirata vaba liikumist, siis ärgitab see tingimata ennast ületama. Piirang ja selle purustamine on kätketud ühte ja samasse mõistesse – just nagu marksistlikus dialektikas.

Mina elasin müüri ääres ja niisugune oli minu suhe müüriga. Ent see, mis oli reaalsus minu jaoks, ei olnud siiski reaalsus kõikide jaoks. Et inimesed saaksid püüelda müüri taha, tuleb neil endale teadvustada, et müür on olemas ja et selle taga on midagi. Kui müür on alati olemas olnud ja selle ilmumisega pole olnud vaja eraldi harjuda, siis ei pruugi seda märgatagi. Siis on see lihtsalt maailma piir, mille taga ei ole midagi.

Minu koduvalla Kuusamo elanikele oli läbi põhja kõnnumaade lõikav Soome ja Nõukogude Liidu piir ühtlasi ka maailma piiriks. Selline mulje oli 1970. ja 1980. aastatel peaaegu paratamatu. Nõukogude Liit ei kuulunud mingil moel meie ellu, kuigi sinna oli maad ainult nelikümmend kilomeetrit.

Kuusamost mindi läände või lõunasse, mõnikord isegi põhja, aga mitte kunagi itta. Haaparantast käidi ostmas võid, suhkrut, keedist, mahla ja muudki, mis oli Rootsis odavam. Mõnikord suviti tehti pikemaid puhkuse-reise Rootsi või Norrassa, aga Venemaale ei mindud.

Lähim turistidele avatud piiripunkt idapiiril asus kogunisti 700 kilomeetri kaugusel. Nõukogude Liitu minna soovijaile pakuti vaid organiseeritud grupereise Leningradi, Moskvasse ja veel mõnedesse linnadesse. Kuusamo vene naaberküladesse ei olnud meil mingit asja.

Mind piiritagune maailm siiski kütkestas. Juba põgus pilk kaardile pani fantaasia liikuma. Sageli lõppesid metsad, järved ja jõed paksu punase joonega, mille taga oli vaid valge ala. Teiste kaartide järgi jätkus maailm siiski ka teisel pool piirijoont, kuid parimadki neist andsid tunnistust sellest, et idas saab alguse suur tundmatu. Tingmärke oli Nõukogude Liidu territooriumil igal juhul vähem kui Soome poolel.

Kümmekond aastat elasin usus, et kaartidele märgitud Oulanka oli Kuusamo lähim naaberküla, kuigi seda tegelikkuses olemaski ei olnud. Kui Kuma elektrijaam 1960ndatel valmis sai, tõusis Pääjärve pind peaaegu kümme meetrit ja järve kaldal asunud Oulanka jäi vee alla.

Ka paljusid teisi külasid pole enam olemas. Umbkaudu Oulanka hävitamise aegu kuulutati need „perspektiivituks” ehk arenemiskõlbmatuks ja nende elanikud paigutati sundkorras ümber suurematesse küladesse. Väikeste ja kõrvaliste külade hävitamine oli osa Nõukogude Liidu riiklikust poliitikast, aga Valge mere Karjalas lisandusid ka julgeolekupoliitilised põhjused. Soome piiri lähedal hajusalt elanud inimesed taheti piirist kaugemale viia.

Teadsin juba 1980. aastatel, et piiri vahetus läheduses, 20–30 kilomeetri kaugusel, tsiviilelanikkonda ei ole. Piirkond oli endine Kuusamo osa, mis pärast Talvesõda oli liidetud Nõukogude Liiduga. Loovutatud alade elanikkond paigutati tollal täies koosseisus Soome ümber.

Oma rahvaga asustamiseks Nõukogude Liit tühjaks tehtud Ida-Kuusamot ei vajanud, see oli igatahes selge. Venemaa poolt vaadates oli tegu äärmiselt kõrvalise, raskesti läbitavate metsade ja järvede taga asuva piirialaga, kus sadade kilomeetrite raadiuses polnud ühtegi linna. Piirkonnast olid korralikud liiklusteed vaid läände. Venemaale ei viinud isegi maanteed.

Seitsmeteistaastasena tegin pika jalgrattamatka piiriäärsele künkale vaid selleks, et näha teisele poole piiri jäävat Paanajärve. Enne Talvesõda oli Paanajärv kuulunud Soome ja Kuusamo valla koosseisu. Kui territooriumi kohale laotus Nõukogude võim, vajus see sügavasse vaikusse, mis 1980. aastate keskspaigaks oli kestnud juba nelikümmend aastat.

Paanajärvel on väga huvitav geoloogiline ajalugu. Sel on pikkust umbes 23 kilomeetrit, kuid laiust vaid kilomeetri jagu. Paanajärve kõige uskumatum eripära on tema 128 meetrini ulatuv sügavus, mis tegi sellest omal

ajal Soome kõige sügavama järve. Jääaja viimasel perioodil oligi Paanajärv Valge mere fjord. Hiljem jäi see maapinna kerkimise tõttu sisemaale.

Nägin Paanajärvest vaid läänepoolset tippu, aga seegi oli ilus. Oli kummaline mõelda, et pärast seda, kui soomlased seal 1944. aastal lahkusid, polnud järvel käinud mitte keegi peale Vene piirivalvurite.

Lähim vene küla, mis teadupoolest oli asustatud, paistis olevat Kiestinki, kuhu Kuusamo keskusest oli umbes 120 kilomeetrit. Tõendid leidsin ajalehest Neuvosto-Karjala, mida hakkasin lugema 1980. aastate keskpaiku.

Mingil ajal sai mulle selgeks, et selle kandi külad, Kiestinki kaasa arvatud, ei olnudki tegelikult venelaste omad. Neis elasid inimesed, kelle kõnest meie, soomlased, oleksime hõlpsasti aru saanud. Rahvaloenduse andmetel elas 1926. aastal Kiestinki külanõukogu territooriumil 654 inimest. Neist 93% olid karjalased, 5% soomlased ja 2% venelased.

Kuusamo ja Valge mere Karjala suhtlesid omal ajal üsna tihedalt. Maanteed olid viletsad, kuid tavaliselt liiguti mööda vee- või talveteid. Karjala rändkaupmehi tunti Kuusamos hästi ja kuusamolased käisid Valge mere rannikult ostmas karusnahku, linde, kala ja vilja. Pärast Oktoobri-revolutsiooni ja sellele järgnenud kodusõda kõik muutus. Liikumist hakati hoolikamalt kontrollima ja lõpuks pandi piir täiesti kinni.

1921. aasta sügisel sai karjalastel Nõukogude võimust ja ühes sellega tekkinud toidunappusest kõrini. Nad korraldasid mässu, mis kolme kuuga maha suruti. Pärast nurjunud rahvaülestõusu tuli Karjalast Soome üle 10 000 pagulase. Ka Kuusamosse tuli neid paar tuhat. Osa kolis varsti mujale, kuid paljud sulandusid kohaliku rahva hulka, rikastades märkimisväärselt Kuusamo kultuuri- ja majanduselu.

1980ndate keskpaiku muutus Kiestinki mulle peaaegu müütiliseks paigaks. See oli Kuusamo omamoodi peegelpilt teisel pool piiri. See asus Kuusamoga samal kõrgusel ja oli enam-vähem sama suure piirkonna keskus. Looduslikud tingimused olid mõlemas kohas ühesugused. Oli kerge ette kujutada, et Kuusamo ja Kiestinki omavaheline kõrvutamine annaks huvitavaid ja võrdluskõlblikke andmeid Soome ja Nõukogude ühiskonna erinevuste kohta.

Huvi suurendas seegi, et näilisest lähedusest hoolimata oli Kiestinki tegelikkuses täiesti kättesaamatu. Lihtsam oli käia Moskvas kui Kiestinkis. Kiiev, Odessa ja isegi Sotši asusid lähemal.

Viimati olid soomlased käinud Kiestinkis neljakümne aasta eest. Siis mindi sinna viisavabalt koos sakslastega. Kui ma 1985. aasta suvel Kuusamo kangelaskalmistul muru niitsin, oli mitme kadunukese langemiskohana kirjas just Kiestinki.

Kiestinki ei olnud siiski lähim asustatud punkt ida pool piiri. 40 kilomeetrit lähemal asus linnatüüpi asula, millest räägiti isegi Soome meedias. Probleem oli vaid selles, et seda ei olnud ühelgi kaardil. Neuvosto-Karjalas nimetati asulat Pääjärvi metsatööstusringkonnaks. Nimetus kõlas veidralt, kuid tegi vähemasti selgeks, millega asukad elatist hankisid.

Pääjärvi asulal on samasugune ajalugu nagu Kostamusel. Asulat ei olnud kaartidel, kuna seda hakati ehitama alles 1972. aastal. Soome ja Nõukogude Liidu koostöölepingu alusel viidi hange algusest lõpuni ellu soomlaste jõududega. Ehitusel kasutati Soome materjale ja Lääne standardeid. Pääjärvi on seega nõukogude tüüpi tööstuskeskus, mis põhjalikult erineb Valge mere Karjala küladest.

Piiri muutsid paeluvamaks jutud Nõukogude ülejooksikutest, kes läände pääsemiseks olid valmis oma elu ohtu seadma. Üle piiri tuli neid siiski väga harva. Kuigi piirivalve andis oma parima, et ebaseaduslikke piiriületusi maha vaikida ja õnnestunud ärakargamised polnud tingimata neile endilegi alati teada, pidi tulijaid Kuusamo kohal olema vähem kui üks aasta kohta. Nii haruldased olid tsiviilelanikele teatavaks saanud juhtumid. Hiljem sain teada, et piiriületus oli hoopis raskem, kui see Soomest vaadatuna paistis.

Mu esimene kokkupuude ülejooksikutega leidis aset juba 1970. aastate keskel. Olime koos ema ja õega teel ema sünnikoju, mis asetseb piirist ainult 12 kilomeetri kaugusel. Veidi enne vanaema kodu pidasid automaatidega mehed meid kinni ja uurisid, kes autos istuvad.

Emaga kõnelnud mehe sõnade järgi otsiti piirkonnast „röövlit”, aga on raske ette kujutada, et mõni suure kaliibriga kurjategija liiguks nii kõrvalistes metsades. Kui ema murelikult ütles, et on teel saja meetri kaugusel asuvasse koju, rahustas mees teda, kinnitades, et majas viibimine on kõigest hoolimata täiesti ohutu.

Arvatavasti samal päeval kontrolliti pisut kaugemal ida pool postiautot, millega üks mu tulevane sõber kooli sõitis. Autojuht kinnitas, et kõrvalisi sõitjaid ei ole, aga mehe sõnast tookord ei piisanud. Buss otsiti läbi, kuigi piirivalvurid ja juht üksteist tundsid.

1980. aastatel usuti kõikjal Soomes, et Soome ja Nõukogude Liit olid sõlminud lepingu ebaseaduslike piiriületajate kiire tagasisaatmise kohta päritolumaale. Kuigi sellist lepingut ilmselt polnudki, nõudis Nõukogude Liit jooksikute tagasisaatmist nii intensiivselt, et tavaliselt nad saadeti tagasi. Et varju leida, pidi põgenik mööda pääsema ka Soome piirivalvuritest ja mingil moel Rootsi jõudma.

Kuigi ma tundsin Nõukogude Liidu vastu peale huvi ka teatavat sümpaatiat, oli mulle selge, et Nõukogude süsteemi eest põgenevad piiriületajad tuli aidata Rootsi. Kui oleksin juhuslikult kohanud venelasest jooksikut, oleksin ta heameelega viinud Haaparantasse. Kindlasti polnud ma ainuke, kes niimoodi mõtles. Ja mõningaid piiri tagant tulnud sõidutati tõepoolest edasi Rootsi.

Paarkümmend aastat hiljem tutvusin isiklikult idast tulnud põgenikuga, kes oli 1982. aastal Kuusamo juures piiri ületanud. See oli kangekaelse ja järeleandmatu jahimehe olekuga Hillar. Mingil põhjusel mõistsime mina ja see lihtne eesti töömees teineteist algusest peale suurepäraselt.

Hillari probleemid algasid aastal 1972, kui ta põgenes sõjaväest ja sai viieaastase vanglakaristuse. Vangilaagrist vabanenud, otsustas ta Nõukogude Liidu seljataha jätta ja minna ära Läände.

Alguses tundus, et parim põgenemistee on NATO-sse kuuluv Türgi. Nii käiski Hillar Türgi piiril Adžaarias kohalike tingimustega tutvumas ja roomamist harjutamas. Peagi selgus, et okkalised pöösad kisuvad riided ribadeks ja naha verele. Peale selle oli küngastelt hirmuäratavalt hea nähtavus orgudesse, mida oleks pidanud tõesti hästi tundma, kui tahtsid üle piiri pääseda.

Jalgsimine läbi metsa Karjalast Soome tundus parem mõte olevat, aga ka Soome polnud kerge pääseda. Esimesel korral, 1979. aastal, eksis Hillar sellisesse paika, kus oli liiga palju raskesti ületatavaid jõgesid ja nende lisajõgesid. Aeg läks, toiduarvud kuivasid kokku ja lõpuks oli ta sunnitud koju tagasi pöörduma. Aastal 1982 kõndis Hillar metsas üksteist päeva. Ka siis sai toit otsa, aga õnneks aitasid mustikad hädast välja.

Soome marjuline võis väga kergesti sattuda piiritsooni ja leida end metsa sisse raiutud piiriribalt. Soome piiritsoon kujutas endast tavaliselt mõne kilomeetri laiust, kohati vaid mõnesajameetrist tarastamata riba piirihoone kõrval.

Nõukogude Liidu poolel oli kõik teisiti. Seal ei saanud kogemata piirile sattuda. Liikumisluba eeldav vöönd oli venelastel sada korda laiem kui

soomlastel. Peale selle jälgis miilits kahtlast liikumist juba Murmanski raudtee äärsetes jaamades, paarisaja kilomeetri kaugusel Soome piirist.

Kõrvalistele isikutele suletud tsoon algas piirist 120 kilomeetri kaugusel, kus oli ka esimene signalisatsiooniga varustatud kontrolljoon. Kalevala ja Kiestinki vahelisest teest lääne pool, Soomest rohkem kui 60 kilomeetri kaugusel, oli rehitsetud liivaväljak ja peenike alarmikaabel. Kui piirini oli maad veel vaid paarkümmend kilomeetrit, tuli vastu vähemasti kolme meetri kõrgune okastraataed, mille ülemine osa oli ida poole painutatud. Järelikult oli eesmärgiks takistada põgenemiskatseid, mitte niivõrd välismaiste agentide maalekippumist.

Okastraataias oli häiresüsteem, mis põhines ilmselt sellel, et pinge muutus, kui keegi aeda puudutas. Hillar kaevas end aia alt läbi, aga oli sunnitud osa asju teisele poole maha jätma. Nii olid piirivalvurid ja koerad tal peagi jälil.

Kui koer Hillarile järele jõudis ja talle kätte kinni kargas, tundus, et mäng on juba kaotatud. Kuid koerajuht oli sohu takerdunud ja koer ei teadnud, mida teha. Ta oli mehe kinni püüdnud ja seega oma ülesande täitnud. Hillar pääses vabaks, keerates koera talutusrihma ümber puu. Määrinud jalataldadele sääsemürki, jooksis ta metsasügavusse.

Õhus lendasid helikopterid, aga Hillaril oli raske uskuda, et need olid seal tema pärast. Pisut enne piiri nägi ta sõdureid, kes seisis üksteisest võrdsete vahemaade kaugusel pikas ahelikus. Hillar lamas mitu tundi külmal märjal maapinnal, enne kui roomas kahe mehe vahelt ahelikust läbi. Soomlaste põdratara ületamine polnud pärast seda enam mingi probleem.

Piiriületusele järgnes Soome seisukohast häbiväärne antikliimaks. Hillar uskus, et võib soomlasi usaldada, aga Soome ei olnudki turvaline maa. Ta palus esimesest ettejuhtuvast majast leiba ja kõndis seejärel rahumeeli mööda maanteed. Sealt piirivalvurid ta auto peale korjasidki.

Kuusamos kuulati Hillarit paar päeva üle, mille järel ta saadeti Nõukogude Liitu tagasi. Ta ei taotlenud poliitilist varjupaika, sest selle eest oleks Nõukogude Liidus saanud kümneaastase vanglakaristuse. Töölisperest pärinev nabi haridusega poiss, nagu ta oli, pääses Hillar kahe ja poole aastaga.

Lugu kõlas uskumatult, kuid vastas täielikult neile Vene ja Soome dokumentidele, mida Hillar mulle näitas.

Soome ja Nõukogude Liidu vaheline rahulik, aga oma sügavas vaikimises ka hirmuäratav piir seletabki suuresti mu huvi Nõukogude Liidu ja selle

tegelikkuse vastu. Tahtsin teada, mis teisel pool on, kuidas inimesed seal elavad ja mida nad mõtlevad. Raske oli isegi ette kujutada, et võiksin kunagi päriselt kohata venelasi ja nendega koguni rääkida. Nii suure hoolega oli meid üksteisest lahus hoitud.

Sellest ajast, mil piiriga seotud küsimused mu noort pead esimest korda vaevama hakkasid, kulus veel kümme aastat, enne kui sain iseseisvalt uurima minna suure naabermaa avarusi ja imestama kõige selle üle, mida ma sealt eest leidsin.

Sõja pärand

Sündisin 1968. aastal Kuusamos. Kui päris esimesed aastad välja arvata, veetsin lapsepõlve Kuusamo kirikuküla põhjaservas. Kohe mu kodumajast põhja pool avanes igasugu seiklusteks sobiv ideaalmaatik: lõputu hulk suuri ja väikesi järvi, kuivi männikuid, jalgradu ja metsateid. Need meelitavad ligi kõiki meie väikese elupaiga ühealisi poisse.

Päikselistel suvepäevadel sõitsime metsas tundide kaupa jalgratastega ringi. Käisime ujumas ja otsisime varem läbi uurimata radu. Nüüd tagantjärele mõeldes on hämmastav, et jalgrajad ja metsateed olid püsinud nii heas korras. Neid oli kindlasti palju kasutatud.

Meie ajal oli sel maa-alal üsna vähe liikujaid, aga 30 aastat tagasi olid samadel metsateedel sõitnud veoautod ja külgkorviga mootorrattad. Meie mängumaa asus keset Saksa armee varustusteenistuse territooriumi.

Üks mu kõige varasemaid lähiümbrust puudutavaid mälestusi on see, kui kõndisin koos vanaemaga läbi metsa kilomeetri kaugusel asuvasse bussipeatusse. Kulus veel mõni aasta, enne kui julgesin sama tee üksi ette võtta. Kuigi teekond oli ühest küljest väga huvitav, tekitas see ühtlasi ka hirmu.

Metsatee ääres oli uskumatul hulgal sakslastest maha jäänud kila-kola. Siin-seal hakkasid silma määratlematust ligasest ollusest mustad mügarikud, mille peal ja ümber vedeles klaasitükke. Need olid mahapõletatud barakkidest järele jäänud tuhahunnikud.

Metsade puhastamisega läks üllatavalt palju aega. 1970. aastatel leidis ümbruses veel rohkesti autoriismeid, plekkahjusid, avatud roostes konservipurke, saapaid ja klaasi. Kusagilt kaugemalt leidsin terve veoauto.

Tallinna Vabaduse väljak 1991. aasta suvel. Augustikuu riigipöörde ajal eirati
siin kogunemiskeeldu ja avaldati meelt putši vastu

Tallinna teletorni
kaitsjatele
püstitatud
mälestusmärk
2006. aastal